

Дитина у житті стикається з різноманітністю форм, кольорів та інших властивостей об'єктів, зокрема іграшок та предметів домашнього побуту. Малюка оточує природа з усіма її сенсорними ознаками – запахами, шумами.

До сенсорних процесів відносяться відчуття й сприйняття (перцепція).

Відчуття є елементарним психічним процесом, з якого починається пізнання людиною навколишнього світу. Будучи початковим джерелом всіх наших уявлень, відчуття дають матеріал для інших, складніших психічних процесів: сприйняття, пам'яті, мислення.

Відчуття – це відбиток у свідомості людини окремих властивостей і якостей предметів і явищ, які безпосередньо впливають на його органи чуттів.

Віддзеркалення у людини предметів і явищ разом їх властивостями і частинами за безпосередній вплив на органи почуттів називається сприйняттям (перцепцією). У результаті сприйняття відбувається впорядкування й об'єднання окремих відчуттів на цілісні образи речей і подій. Сприйняття пов'язані з усвідомленням, розумінням, осмисленням предметів і явищ, віднесенням їх до певної категорії за відповідними ознаками.

Сприйняття – це складна пізнавальна діяльність, яка містить у собі цілу систему перцептивних дій, що дозволяють знайти об'єкт сприйняття, впізнати його, виміряти, оцінити.

Виникнення та розвиток сенсорних процесів у дітей раннього віку

Пізнання починається з чуттєвого ознайомлення з предметами і явищами навколишнього світу, з відчуттів і сприйняття. За допомогою відчуттів дитина пізнає окремі ознаки, властивості предметів, які безпосередньо впливають на його органи почуттів. Так малюк дізнається, що предмети мають смак, колір, величину, запах, звук, вагу, температуру й т.і. Більш складним пізнавальним процесом є сприйняття, що забезпечує відбиток всіх (багатьох) ознак предмета, з яким дитина безпосередньо стикається, діє.

Розвиток сприйняття визначається трьома параметрами: перцептивними діями, сенсорними еталонами і діями співвіднесення. Становлення сприйняття залежить від виділення найхарактерніших для даного предмета чи ситуації якостей (інформативних точок), складання на їхній основі стійких образів (сенсорних еталонів) і співвіднесення цих образів-еталонів з предметами навколишнього світу.

У ранньому віці починається формування сенсорних еталонів (термін «сенсорні еталони» було запропоновано А.В. Запорожцем і знайшов широке використання у роботі з сенсорного виховання дошкільнят).

Сенсорні еталони – це узагальнені сенсорні знання, сенсорний досвід, накопичений людством за історію свого розвитку. Засвоєння сенсорних еталонів – тривалий і складний процес. Засвоїти сенсорний еталон – це значить навчитися правильно називати ту чи іншу властивість. Треба мати чіткі уявлення про різновиди кожної властивості і, вміти користуватися

такими уявленнями для аналізу та виділення властивостей найрізноманітніших предметів у найрізноманітніших ситуаціях.

У 2-3 роки в дітей формуються передумови сенсорних еталонів, тобто так звані *сенсомоторні предеталони*. У цей час малюк відображає окремі властивості предметів, які мають важливе значення для його рухів.

Спочатку формування поглядів відбувається на формі або кольорі, та пов'язане із конкретним предметом, наприклад, круглий м'яч, зелена трава тощо. Поступово ця риса стає узагальненим еталоном — кольору, форми, розміру. Саме ці три основних еталона формуються в дітей до кінця раннього віку.

Дії співвіднесення предмета з еталоном допомагають систематизувати ті знання, що є в дітей при сприйнятті нових предметів. Саме ці знання роблять образ світу цілісним й постійним.

Завдання сенсорного дітей раннього віку

Сенсорне виховання дитини означає цілеспрямоване вдосконалення, розвиток в дітей сенсорних процесів.

На другому-третьому році життя завдання сенсорного виховання ускладнюються. В дитини раннього віку починають накопичуватися уявлення про кольори, форму, величину та інші властивості предметів. Важливо, щоб ці уявлення були досить різноманітними. Важливо ознайомлювати з усіма основними різновидами властивостей — шістьма кольорами спектру (блакитний колір слід виключити, оскільки діти погано відрізняють його від синього), білим і чорним, такими формами, як коло, квадрат, овал, прямокутник.

Уміння розглядати, сприймати явища і предмети буде формуватися успішно лише тоді, коли діти ясно розуміють, навіщо потрібно розглядати той чи інший предмет, слухати ті чи інші звуки. Тому, навчаючи сприйняттю різних предметів і явищ, необхідно чітко пояснювати дітям глузд їхніх дій. Цей сенс особливо стає зрозумілим дітям, якщо вони потім використовують своє уявлення в практичній діяльності; у такому разі сприйняття дітей стає усвідомленішим і цілеспрямованим: бо коли погано роздивишся предмет, то потім важко зобразити його, сконструювати.

Сенсорне виховання має вирішувати такі завдання:

1. Формувати загальну сенсорну здатність, тобто спроможність до використання сенсорних еталонів (5 основних кольорів та 7 кольорів спектру; 5 геометричних форм; 3 градації величини).

2. Забезпечити поступовий перехід від предметного сприйняття й впізнавання об'єкта до сенсорного аналізу. Отже, вчити не просто впізнавати предмет і називати його, а й знати призначення; частини предмету й їх призначення; матеріал, з яких зроблено предмет; колір, форму, величину і таке інше.

3. Допомогти дитині отримати перші уявлення про різні матеріали (папір, дерево, скло, метал) та його основних якостях (скло холодне, прозоре, б'ється; папір гладкий, м'який, рветься, промокає тощо).

4. Формувати ставлення до найпростіших перцептивних дій (погладити, натиснути, помацати, спробувати на смак тощо). Вчити правильно застосовувати дані дії.

5. Розвивати вміння активно вживати слова, які позначають дії (зім'яти, стиснути, погладити та інші), якості й властивості (м'якість, твердість, гладкість, шорсткість та інші; предмети рвуться, б'ються, размокають).

6. Виховувати дбайливе ставлення до предметів, навчати дітей використовувати предмети відповідно до призначення і їх властивостей.

Отже, сенсорне виховання означає вдосконалення, розвиток в дітей сенсорних процесів.

Зміст сенсорного виховання дітей раннього віку

У сенсорному вихованні склався традиційний зміст: це ознайомлення з кольором, величиною, формою, смаком, запахом, фактурою, вагою, звучанням предметів навколишнього світу, з орієнтуванням у просторі. З цього випливають завдання підвищення чутливості відповідних аналізаторів (розвиток тактильної, зорової, нюхової, слухової чутливості), яка проявляється у розрізненні ознак і властивостей. Одночасно дитина навчається правильно називати властивості предметів (м'який, твердий, пухнастий, шорсткий, холодний, теплий, гарячий, гіркий, солодкий, солоний, кислий, легкий, важкий, знизу – згори, близько – далеко, справа – зліва).

Дитина вже у ранньому віці добре оволодіває умінням враховувати просторове розташування предметів. Початкове ставлення до напрямів простору, які засвоює трирічна дитина, пов'язано з її ж тілом. Воно для неї є центром, «точкою відліку», стосовно якої дитина тільки й може визначати напрями.

Діти починають освоювати дії з різними іграшками: розбірними (піраміди, мотрійки та інші), будівельним матеріалом і сюжетними іграшками. Ці дії дитина відтворює після показу дорослого, і шляхом відстроченого наслідування. Поступово із окремих дій складаються «ланцюжки», і маля навчається доводити предметні дії до результату, наприклад, заповнює кільцями всю піраміду, підбираючи їх за кольором й розміром. З другого року життя діти засвоюють назви предметів, дій. Завдяки тому, що дитина починає добре ходити, вона сама може досліджувати предмети, які оточують її.

На третьому році життя сенсорне виховання залежить від вдосконалення сприйняття дітей, у формуванні активного використання дотику, зору, слуху.

У цей час повинна тривати робота із збагачення безпосереднього чуттєвого досвіду дітей у різноманітних напрямках. Допомогати їм обстежити предмети, виділяючи їх колір, величину, форму. Спонукаючи дітей включати рухи рук на у процес знайомства з предметом: обводити руками частини предмета, гладити їх тощо.

Вправляти у встановленні подібності та відмінності між предметами, які мають однакове призначення (однакові лопатки; великий червоний м'яч – маленький синій м'яч). Вчити дітей називати властивості предметів.

Для узагальнення сенсорного досвіду дітей використовують дидактичні гри. Чимало їх пов'язано з обстеженням предмета, з розрізненням ознак, вимагають словесного позначення цих ознак («Чудесна торбинка», «Чим схожі або не схожі» та інші). У деяких іграх дитина навчається групувати предмети за тією чи іншою якістю (збирає на червоному килимку червоні предмети, кладе в коробку предмети круглої і овальної форми та інш.). Діти порівнюють предмети, які мають подібні і різні ознаки, виділяють суттєві. У результаті виникає можливість підвести дітей до узагальнень з урахуванням виділення істотних ознак.

Особлива роль в сенсорному вихованні дітей належить природі. Пізнання природного оточення спочатку здійснюється почуттєвим шляхом, за допомогою зору, слуху, дотику, нюху. Так у парку малята навчаються розрізняти забарвлення листя. Картина осіннього лісу, парку сприймається яскравіше, якщо вихователь пропонує послухати голоси птахів, шум вітру, шорохи листя; вчить визначати запахи грибів, зелені. Чим більше органів почуттів «задіяно» при розумінні, чим більше ознак і властивостей виділяє дитина в досліджуваному об'єкті, явищі, тим багатшими стають його уявлення. За підсумками таких уявлень виникають розумові процеси, уяву, формуються естетичні почуття. Естетична сторона занять із сенсорного виховання визначається якістю приготування дидактичного матеріалу. Чисті колірні відтінки (кольори веселки), приємна фактура, чітка форма дидактичних посібників доставляють дітям радість, сприяють накопиченню сенсорних уявлень на рівні їх предеталонного значення.

Перш ніж провести перше заняття з сенсорного виховання з дітьми другого року життя, малят треба навчити сидіти спокійно, слухати вихователя, виконувати його вказівки, вимоги. Навчання дітей під час занять досить складний процес, можливий за певного рівня нервово-психичного розвитку малят.

На заняттях із сенсорного виховання кожним завданням передбачено рішення сенсорних завдань за наявності в дітей різних умінь і навиків. Натомість, на цих же заняттях діти набувають нові знання, вміння, що використовуються ними на інших видах діяльності.

Сенсорне виховання планується в тісному взаємозв'язку із іншими розділами роботи. Так, успішна організація занять із ознайомлення з величиною, формою, кольором предметів можлива за наявності певного рівня фізичного розвитку. Насамперед, це стосується розвитку рухів руки під час здійснення дій зі вкладанням, вийманням предметів, під час роботи з мозаїкою, при малюванні фарбами. Поєднання сенсорних і моторних завдань одна із головних умов розумового виховання у процесі предметної діяльності.

Особливої уваги вимагає питання повторності занять: період раннього дитинства характеризується надзвичайно швидким розвитком, і до кожного вікового мікроперіоду необхідно підходити диференційовано. Заняття на повторення не повинно бути повністю ідентичним основному заняттю. Проста повторність одного і того ж завдання можуть призвести до

механічного, ситуативного запам'ятовуванню, а не до поступального розвитку розумової активності під час занять.

Спочатку малюкам дають завдання на угруповання предметів. Цьому присвячується ряд занять на різному матеріалі із наростанням цього розмаїття. Діти групують предмети за величиною, потім за формою і, нарешті, за кольором.

Після загального показу і пояснення вихователь пропонує виконати під його безпосереднім керівництвом фрагмент всього завдання окремо кожною дитиною, надаючи за необхідності диференційовану допомогу. У третій частині заняття при самостійному виконанні завдання кожною дитиною педагог дає поодинокі вказівки, надає періодичну допомогу у окремих випадках проводить систематичне індивідуальне навчання. Зміна методів навчання відбувається у плані використання більш-менш розгорнутої інструкції. На початкових етапах навчання докладно розгорнута інструкція використовується вихователем частіше.

Особливе значення має планування індивідуальної роботи з дітьми. Важливо, щоб ця робота не перетворилася на додаткові заняття. Педагог має лише зацікавити, викликати в малюка бажання пограти з дидактичній матеріалом. Не можна заради додаткових занять відривати дитину від цікавих їй справ. Приміром, якщо вона відмовляється йти на заняття, то не варто змушувати її працювати ні з першою, ні з другою підгрупою. Після закінчення занять із усіма дітьми дорослий пропонує малюкові сісти за стіл разом із машинкою, з якою захоплено грав, показати машинку, та запропонувати завантажити у неї палички одного кольору. Дитина охоче вибирає предмети заданого кольору та складає в кузов машини (завдання на угруповання предметів за кольором).

Отже, методика роботи з дітьми раннього віку – це поетапний процес, що включає у собі тематичне планування, систематичність і повторюваність пройденого матеріалу. І обірвати той процес – отже обірвати сенсорне розвиток виробництва і виховання дитини. Основний метод сенсорного виховання дітей є обстеження. Способи обстеження, застосовувані в сенсорному вихованні, різноманітні і залежать, по-перше, від обстежуваних властивостей, а по-друге, від цілей обстеження.

Необхідно пам'ятати, що чим раніше розпочати із дитиною виховання сенсорної культури, тим швидше вона розвиватиметься, тим краще вона навчатиметься у школі.

Методика проведення обстеження предметів

Спеціально організоване сприйняття предметів з використанням результатів у тій чи іншій змістовній діяльності називають обстеженням. Обстеження – це основний метод сенсорного виховання дітей раннього віку.

Методика сенсорного виховання передбачає навчання дітей обстеження предметів. Навчання обстеження проводиться як спеціально організоване сприйняття предмета з метою виявлення тих його властивостей, про які важливо знати, щоб успішно справитися з майбутньою діяльністю. Один і той самий предмет обстежується по-різному залежно від цілей

обстеження самих обстежуваних якостей. Але існують правила загальні для всіх видів обстеження:

- сприйняття цілісного образу предмета (вихователь в яскравій, образній формі дає загальну характеристику предмета);

- обстеження з аналізом, тобто розподіл на основні частини й виявлення їх ознак (форма, величина та інші); просторове співвіднесення частин одна з одною (справа, зліва, над, зверху і таке інше). Спочатку віділяють крупні частини.

- вичленування дрібних деталей, встановлення їх просторового розташування стосовно основних частин;

- визначення будови предмету – співвідношення крупних та дрібних частин;

- визначення кольору;

- повторне цілісне сприйняття предмета.

Обстеження за такою схемою допоможе дітям опанувати узагальнені способи чуттєвого пізнання, якими вони можуть користуватися в самостійної діяльності. Педагог ж у свою чергу створює умови, щоб дошкільнята застосовували отримані знання й уміння для аналізу довкілля. Зокрема, дітям раннього віку можна запропонувати іграшки, які розвивають відчуття й сприйняття. Сборно-розбірні іграшки, вкладки, зроблені із різних матеріалів, відмінні друг від друга розміром, звучанням.

У різних видах образотворчої діяльності мета обстеження буде різною. Перед будь-яким видом діяльності вихователь звертає увагу дітей на форму, розмір, положення предмету, а потім безпосередньо перед заняттям малювання виділяє контур, частини предмету, уточнює колір, якщо він є характерним для даного предмету. Перед ліпленням обстежується об'ємна форма з усіх боків, вичленовуючи частини. Для конструювання важливе пропорційне співвідношення частин, зв'язок їх між собою. Сам процес обстеження включає декілька етапів: Звичайно, таке ділення процесу сприйняття на етапи умовно і не завжди всі вони присутні в сприйнятті. Це залежить і від досвіду дітей, і від завдань, що стоять перед ними. При повторному зображенні такого детального обстеження не вимагається, проводиться лише зоровий аналіз предмету, який буде малюватись або можливо лише словесне описання.

Для виховання здатності виокремлювати і знаходити узагальнені форми в предметах одного виду важливо користуватися порівнянням. Зіставленню одного предмета з іншими допомагає виділення загальних ознак. Наприклад, у всіх дерев напрямок стовбура вертикальний, гілки розташовані під кутом до нього; у більшості тварин тулуб овальної форми. Як же повинно проходити сприйняття форми предмета? Воно пізнається як візуально, так і за допомогою дотику. Треба вчити дитину оком або рухом руки послідовно охоплювати одну частину за одною, змальовуючи контур. У молодших групах обов'язково включати рух руки, що допоможе дітям і при малюванні. Легше всього виділяється така ознака форми, як округлість. Сприймається вона дотиком, що позитивно позначається на створенні

округлих форм у ліпленні. В малюванні або аплікації сприйняття рукою всієї круглої форми предмета менш ефективно, ніж обведена округлість по контуру. Рухи, вироблені при сприйнятті предмета з гранями, носять інший характер. Тут вони мають зупинки, перерви на кутах, після чого змінюється напрямок руху. Сприйняття величини доступно в простих формах вже в ранньому віці. Дітлахи легко визначають поняття «великий» або «маленький» там, де ця різниця значна. У малюнку величина зображується здебільшого випадково. Сприйняття величини, що включає питання про пропорційні співвідношення, також потребує і зорового і дотикового способів обстеження. Причому показники зору, дотику повинні перевірятися в порівнянні зоровим шляхом і дієвим - прикладанням однієї частини до іншої.

Список літератури

1. Виховання і навчання дітей раннього віку. / Під ред. Л. Н. Павлової. – М., 1986.
2. Виховання та розвитку дітей раннього віку / Під ред. Г. М. Ляминой. – М.: Просвітництво, 1981.
3. Виховання сенсорної культури дитини від народження до 6 років: Кн. для вихователів дет.сада /Л.А. Венгер, Є.Г. Пилюгіна, Н.Б. Венгер; Під ред.Л.А. Венгера. – М.: Просвітництво, 1988.
4. Ибука М. Після трьох пізно: перекл. з англ. – М., 1991.
5. Пилюгіна Є.Г. Заняття по сенсорному вихованню з дітьми раннього віку: Посібник для вихователів дитсадка. – М., 1983.
6. Сенсорне виховання в дитячому садку: Посібник для вихователів. / Під ред. М.М. Поддьякова, В.М. Аванесовой. – М.: Просвітництво, 1981.
7. Сенсорні здібності малюка: Ігри в розвитку сприйняття кольору, форми і величини в дітей раннього віку: Кн. Для вихователів дет сада і батьків. – М.: Просвітництво: АТ «Учеб. літ.», 1996.